

RESEARCH ARTICLE / ARAŞTIRMA MAKALESİ

1930-1950'Lİ YILLARDA AZERBAJCAN'DA SOSYO-POLİTİK ORTAM VE ROMAN EDEBİYATI

THE SOCIO-POLITICAL ENVIRONMENT AND THE NOVEL LITERATURE IN AZERBAIJAN IN THE 1930- 1950s

İrade Musayeva¹

1 Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Nizami Gencevi adına Milli Azerbaycan Edebiyatı Tarihi Müzesi, e-mail: iradateacher2011@rambler.ru

Öz

Bu makalede, romanın sadece bir edebiyat meselesi olmadığı gösterilmeye çalışılmaktadır. Destan, rivayet, efsane, anlatı, hikâye, deneme vs. gibi epik türlerin sentezinden yaranan, toplumun yaşam aynası ve küresel dünyanın bedîi sözde gerçekleşen küçük modeli kabul edilen roman, ansiklopedik bedîi kaynak olarak söz sanatının potansiyel imkanlarını takdim edebilir. Roman türünün bu kadar geniş ifade imkanları, XX. yüzyılın 30'lu yılları dahil tüm zamanlarda mevcut olmuştur. Lakin edebi aşama özellikleri, fikir-estetik ilkeler Sosyalizm realizmi kuramı yasaları ile kuşatıldıkça, tüm alanlarda olduğu gibi roman yaratıcılığında da edebiyat karşıtı içeriğe sahip kitapların sayısı giderek arttı. Zamanın öncü epik türüne dönüşen roman, bu yıllarda daha çok Sosyalizm kuruculuğu işinin ideolojik propaganda silahı olarak kaleme alınmaktaydı.

SSCB ölçekli psikolojik baskı altında kaleme alınan Sovyet dönemi Azerbaycan romanı, dünya edebiyatı örneğine dönüşemedi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin edebiyata, genel olarak sanata dair karar ve talimatlarının rolü bunda büyüktü. Kapalılık, yabancı edebiyattan habersizlik, beşerî konular düzeyinde romanların yazılmaması, genel edebi gelişimden tecrit durumlarından ötürü söz konusu yıllara ait edebiyatımızı çöküş dönemi olarak nitelendirecek olsak yanlış olmayız.

1930-1950'li yılların romanlarının konuları, kronolojik olarak tam anlamıyla edebi manifesto gibi belirlenmişti:

1. Kollektifleşme, kolhoz kuruculuğu, üretim ve fabrika edebiyatı. 2. 1941-1945 yılı savaşının galibiyeti için mücadele eden edebiyat. 3. Savaşın sonrası dönemin yeni kuruculuk yaşamını (yine de kolhozcu, işçi, petrolcü vs. bu gibi emekçilerin faaliyetini) yansıtan edebiyat.

Citation/Atıf: MUSAYEVA, İ. (2021). 1930-1950'Li Yıllarda Azerbaycan'da Sosyo-Politik Ortam Ve Roman Edebiyatı. *Homeros*. 4(2), 85-95, DOI: <https://doi.org/10.33390/homeros.4.2.04>

Corresponding Author/ Sorumlu Yazar:
İrade Musayeva,
E-mail: iradateacher2011@rambler.ru

Bu derginin içeriği Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır.
Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Bu yıllarda aydınlara, bilim, sanat ve siyaset adamlarına karşı yürütülen kitlesel kırım harekâtı, dönemin edebiyatında özellikle de romanlarda ifadesini bulamadı. Bu büyük, insanlık dışı harekât ve kırımlar, Azerbaycan romanının Sovyet dönemi aşamasının en güncel ve tarihi konusu olabilirdi. Lakin söz konusu yazarların yanı başında öldürülen kalem arkadaşlarının trajik kaderi bunu önledi. Rusya’da ise manzara biraz farklı idi. Örneğin, A. Soljenitsin gibi zamana meydan okuyan müstesna romancılar ortaya çıkmaktaydı.

Normal edebi ortamın bulunmaması, kasıtlı olarak oluşturulan edebi çatışmalar ve kaotik durum bağımsız yaratıcılık imkanlarını yazarların elinden almıştı.

Anahtar kelimeler: *Realizm, Romantizm, Modern Estetik, Rus-Sovyet Devrimi, Sosyalist Edebiyatı, Kırım, Roman Estetiği*

Abstract

The globalization of global events, revolutions, wars, art and literature in the late nineteenth and early twentieth centuries have created certain revolutions in our socio-political and literary-cultural meetings. Before him stood the test of Turkic and Islamic culture, Turkic, modernizing, Islamic values, philosophical discussions to prove himself and his national existence. The ideological mechanisms of such thinkers as J. Afganani, I. Gaspıralı, MA Rasulzade, A. Huseynzadeh, A. Agaoglu, A. Topshubashov were revolutionizing not only Azerbaijan, but the whole Turkic-Islamic world. However, the invasion of Russia on April 28, 1920, as in all other areas, has caused a decline in the literature.

In order to define the artistic method of socialist literature, Marxist literary studies invented new literary laws and theories. Debates, suggestions, and consultations worked to the detriment of the true literature, until finally the only version of the theory of method - “socialist realism” - was accepted. Thus, socialist realism was approved as the main creative method in the literature of all the Soviet republics, as well as in the Azerbaijani literature and especially in the novel aesthetics of the novel. The novel genre, which requires special thinking and, in Belinsky’s language, as a mirror of the time, has been removed from its true essence. The article examines the socio-political situation in Azerbaijan in the 1930s and 1850s and the reasons why this situation is not adequately reflected in the literature.

Keywords: *realism, romance, modern aesthetics, Russian-Soviet revolution, socialist literature, repression, novel aesthetics.*

GİRİŞ

XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başlarında dünyada yaşanan küresel karakterli olaylar, devrimler, savaşlar, sanat ve edebiyat alanında çağdaşlaşma süreci, sosyo-politik ve edebi-kültürel bakış açımızda belirli uyanış türü devrimler yarata bilmişti. İleride Türk ve İslam kültürü, Türkleşme, çağdaşlaşma, İslam değerleri ve felsefesi alanında kendini, milli varlığını ispatlama sınavı durmaktaydı. Cemalettin Afgani, İsmail Kaspıralı, Ali Bey Hüseynzade, Ahmet Ağaoğlu, Alimerdan Bey Topçubaşov gibi düşünürlerin fikir mekanizması, sadece Azerbaycan’ın değil, Türk-İslam dünyasının tamamının düşünce yapısında devrim yapmaktaydı.

XX. yüzyılın başlarında edebiyatımızda realizm ve romantizm akımlarının faaliyeti, bu iki edebi akım tarafından dönemin güncel edebi süreçlerini yansıtan “Molla Nasrettin” ve “Füyuzat” gibi dergilerin yayın hayatına başlaması, toplumsal harekatta da canlanmaya neden olmuştu.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren M. F. Ahundov’la başlayan yeni, çağdaş edebi-estetik bakış açısı

sında realizm, eleştirel realizm ve sonralar edebi akım gibi şekillenen (XX. yüzyılın başlarında) romantizm, daha çok Batı edebiyatı ve genel olarak Batı kültürünün etkisi ile edebiyatımızın biçim ve muhtevasını belirlemekteydi. Bir süre sonra Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurulması, toplumun sosyo-politik, toplumsal yaşamında olduğu gibi, kültürel-edebi yaşamında da büyük uyanışa neden oldu. Bu yıllarda Muhammed Hadi, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Cafer Cabbarlı, Ahmet Cevat, Memmed Said Ordubadi, Ali-gulu Gemküsar, Ali Şövgü, Celil Memmedguluzade, Abdurrahim Bey Hakverdiyev, Neriman Nerimanov, Yusuf Vezir Çemenzemlinli, Seyid Hüseynn, Tağı Şahbazi ve diğer sanatkarlarımız, büyük tarihi ve kültürel devrimleri, XX. yüzyılın başlarında dünyada yaşanan küresel olayları, Birinci Dünya Savaşı, Rus-Sovyet Devrimi ve diğer benzeri sosyo-politik süreçleri dönemin edebi-estetik düşüncesi bağlamında yansıtmaktaydı.

Azerbaycan Cumhuriyeti yıkıldıktan sonra bu fikir, meşale gibi düşünceleri alevlendirdi ve zihinlere yerleşti. Tüm bunlarla birlikte Rusya’da yaşanan siyasi olayların etkisi ile ortaya çıkan Bolşevik ideolojisine sahip Rus edebiyatının Azerbaycan edebi-bedî düşün-

cesi üzerindeki etkisi de bir gerçektir. Gelenek, klasik biçimler ve türler, Batıcı kuramsal düşünce estetikleri, sosyalist edebiyatın propagandacıları tarafından bayağı şekilde reddedilmekteydi. Edebiyatın proleterleşmesi ve partili olması ilkesi temel ölçüde dönüşmüştü.

KURAMSAL YASA STATÜSÜ OLARAK “BİÇİMCE MİLLİ, MUHTEVACA ULUSLARARASI” KAVRAMI

“Biçimce milli, muhtevaca uluslararası” kavramı, kuramsal yasa statüsü kazanmıştı. Azerbaycan romanının gelişim tarihinden bahsederken bu dönemle (1930-1950’li yıllar) ilgili olarak “Azerbaycan Sovyet romanı” terimini sık sık kullanmak zorunda kalmaktayız. 1920 yılında yaşanan Rus-Sovyet işgali, sosyo-politik, toplumsal ve kültürel alanların tamamında olduğu gibi edebiyatta da zorunlu devrimsel dayatmalara başladı. “Sovyet edebiyatı” ifadesinin mahiyeti ve anlamı ile ilgili çeşitli açıklamalar bulunmaktadır. İlk defa 1923 yılında ortaya çıkan “Sovyet edebiyatı” anlayışı (Pravda Gazetesi, 1923), Sosyalist realizm düşüncesi ile yeni gelişim istikameti kazandı. Bununla birlikte haklı olarak çağdaş edebiyat biliminde “Sovyet edebiyatı” ve “Sosyalist realizm edebiyatı” anlayışlarının farklı şeyler olduğuna dair düşünceler de ortaya atılmaktadır:

“Sovyet edebiyatı” ve “Sosyalist realizm edebiyatı” kavramlarının her yerde aynı anlama gelmediğine dair düşünceler, bu edebiyatın tarihi boyunca mevcut olmuş, lakin objektif nedenlerden-ideolojik rejim ve totaliter tefekkür ortamında- olumlu çözümünü bulamamıştır. (Y. Rızayev, 2010: 75)

“Sovyet edebiyatı” anlayışı ile ilgili ilginç açıklamalardan biri de Prof. Y. Garayev’e aittir: Eskiden milli edebiyatlardan birine, örneğin “Roma edebiyatı”, diğerine “Osmanlı edebiyatı”, üçüncüsüne “Hilafet edebiyatı” dediğimiz edebi dönemler olmuştur. İmparatorlukların isimlerini edebiyatların kendisine ve tarihine vermişler. İlginç bir fenomen bizim dönemi-mizde yaşanmıştır: imparatorluğun kendisini değil, onun sosyal yapı şebekelerinin birinin (en önemlisinin) ismi edebiyata ve onun tarihine verilmiştir: Sovyetler Birliği edebiyatı, “Sovyet edebiyatı” olarak isimlendirilmiştir. Dönemlere ayırmada tarihi zaman birimi, iç yasalara, edebi sürecin bedii mahiyeti ve objektif terakkinin mantığına dayanan estetik ölçüte göre belirlenmelidir. Ayrıca bu durumda milli bedii terakkinin aşamaları, objektif tarihi ve sosyo-ekonomik gelişimin tasnif şemasına uygun olmaya da bilir. (Y. Garayev, 1996: 41)

“Partinin bedii edebiyat siyasetine dair” Rusya Komü-

nist (Bolşevik) Partisi Merkezi Komitesi’nin 18 Haziran 1925 tarihli kararı, yazarları, “proleter yazarlar, burjuva-kolçomak yazarlar ve izleyicileri” şeklinde sınıflara ayırmaktadır. Daha sonraki süreçte ise bu tasnif temelinde yazarlar karşı karşıya getirilip, “burjuva” olarak isimlendirilenler kıyıma maruz bırakıldılar. Edebiyat ve genel olarak sanat estetiği, siyaset girdabında yok edildi, gerçek mahiyetinden uzaklaştırıldı. Artık “edebi siyaset” terimi edebi metinlerin değerlendirilmesinde göstergeye dönüşmüştü. Edebiyata Stalin yaklaşımının kanun gibi telkin edildiği zamanda, düşünceler karıştırılır, tutumlar sık sık değiştirilir, edebiyat eleştirmenleri ve kuramcıları, edebi ideologlara dönüşmeye başlıyordu. Azerbaycan’da da bu dayatma ile çalışanların sayısı artmaktaydı.

“Krasnaya Nov” dergisinin editörü A. K. Voronski, Rus edebiyatının görkemli temsilcilerinden, edebi siyaseti belirleyen şahıslardan biri olarak tanınmaktaydı. Önceler Azerbaycan’da onun düşünceleri tebliğ edilmekteydi. Daha sonra “Voronskicilik” sağ oportünizmin diğer bir şekli kabul edildi. M. Guliyev 1931 yılında Voronski’nin “idealist ve kolçomak” kavramına karşı çıkarak, “biz ‘Voronskiciliği’ ifşa ederek onu Türk edebiyatından kovmalı ve idealizme kesin savaş açmalıyız” yazmaktaydı.

Voronski’nin Türk (Azerbaycan) edebiyatına etkisini önlemek amacıyla tedbirler görülmeye başlandı. A. K. Voronski’nin edebi-estetik bakış açılarının mahiyeti neden ibaretti? O, edebi süreçte edebi yasalarla çalışmayı yeğliyor, edebiyatın idare edilmesi, edebiyat üzerinde rehberlik ve edebiyata tesirin kesin olarak aleyhine idi. Voronski burjuva kültürünü ve burjuva sanatını proleter kültürene ve proleter sanatına karşı koymanın temelden yanlış olduğunu söylemekteydi. (Y. Rızayev, 2010: 47-48)

1920-1930’lu yıllar edebiyatının bedii metodunu belirlemek için Marksist edebiyat bilimi sanki yeni edebi yasalar ve kuramlar icat etmekteydi. Tartışmalar, teklif ve müzakereler ise asıl edebiyatın zararına çalıştı, sonunda metod kuramının tek varyantı (“sosyalist realizmi”) kesin olarak kabul ettirildi. Böylece “Sosyalist realizmi” diğer Sovyet Cumhuriyetlerinin edebiyatında olduğu gibi Azerbaycan edebiyatında temel yaratıcılık metodu olarak kabul edildi. Stalin, hatta “Devrimci Sosyalist realizmi” metodundan bahsetmekte, siyasi bakış açısını edebiyatta bu terimin dayattığı muhteva ile eşdeğer göstermeye çalışmaktaydı. Konuşmalarında da “Devrimci Sosyalist realizmi” metodunu asrın edebiyatı için temel akım olarak telkin etmekteydi. Onun bu gibi kesin işaretleri, mekanik olarak yazarların romantizm metodunu kullanmasını zararlı yaratıcılık biçimi şeklinde temellendirmekteydi. Stalin’in ideolojik bakış iskeleti, Marks-Engels ve Lenin’le bağlıdır. Özellikle edebiyat ve sanata yak-

laşım, bu kaynaklardan gelen şartlarla ilgilidir. Stalin “Leninizm Meseleleri” eserinde yeteri kadar açık ifade etmiştir. Hatta Stalin’in gaddarlık derecesi ve amansızlık hasleti Lenin’le o kadar bağlantılıdır ki, Stalinizm 20’li yılların sonu 30-40’lı yılların Leninizmidir demek yanlış anlama olmaz. (Nerimanoğlu, 2008: 37)

“Edebiyat Cemiyeti” (1925), “Kızıl Genç Kalemler Birliği” (1925), “Azerbaycan Proleter Yazarlar Cemiyeti” (1928), “Azerbaycan Yazarlar Birliği” (1932) gibi teşkilatlar, 1934 yılının Ağustos ayında düzenlenen “Sovyet Yazarlarının Birinci Kurultayı”nda “Sosyalist realizmi” metodunun resmi olarak takdimi ile tamamlandı ki, bununla da özgür düşünce ile çalışma yasaklandı. Edebiyatın resmen siyasileşmesi ve ideolojik akımlar için araca dönüşme dönemi de bu zamandan itibaren başladı. Tesadüfi değildir ki, XX. yüzyılın 20’li yıllarına ait özgür ilhamla ortaya konan tüm bedii örnekler, sonralar ya keskin olarak eleştirilir, ya da edebiyat biliminin ilgisinin dışında bırakılırdı.

Bu süreçte “Edebiyat Gazetesi” daha “hızlı” idi. Artık sanat, edebiyat, kültür ve estetik ilkeleri göze görünmemekteydi. Hatta edebi yayın organı olarak tanıdığımız “Azerbaycan” dergisi, 1923-1927 yıllarında “Maarif ve Medeniyet”, 1928-1936 yıllarında “İnkılap ve Medeniyet” ismi ile yayınlansa da, kıyımın ve anti-millî siyasetin amacına uygun olarak 1936-1941 yıllarında “Revolüsyiya ve Kultura” ismiyle yayına başladı. Sırf ideolojik akım silahı olan dergi, savaş yıllarında tam farklı yöne sahip bir isimle – “Vatan Uğruna”, savaştan hemen sonra ise yeniden “İnkılab ve Medeniyet” (1946-1952 yıllarında) ismi ile çalışmalarını sürdürdü. 1953 yılından günümüze kadar ise “Azerbaycan” olarak yayınlanmaktadır.

1930-1950-Lİ YILLAR AZERBAJYCAN EDEBİYATINDA ROMAN KONUSU

1930-1950 yılları edebiyatının, özellikle de romanların konusu aslında daha büyük toplumsal-siyasi olayları içine almalıydı. Çünkü bu edebiyatı yaratanlar Cumhuriyet tarihi, Rus-Sovyet işgali, kıyım faciaları ve 1941-1945 savaşı manzaralarının edebi şahitleri idi. Bu kadar dramatik olaylara şahit olan yazarlarımız, özellikle de romancılarımız, çoğu zaman dar çerçeveli konularla yaratıcılıklarını sınırlamak zorunda kaldılar. Kolhoz, fabrika kuruculuğu, kadın özgürlüğü, beynelmilecilik telkini gibi planlı başlıklar, edebiyatın, özellikle de romanların güncel konusuna dönüşmekteydi. 1930’lu yıllar romancılığı kıyım olayları ile paralel adımlamaktaydı. Lakin bu katliamın sesi romanlarda duyulmamaktaydı. Genel olarak dünya romanlarından farklı olarak XX. yüzyılın birinci yarısında Azerbaycan’da yazılan romanlarda insanın

iç aleminin haritasına ışık tutulmamaktaydı. Daha çok olaycılık, maceracılık metodu ön plandaydı.

XX. yüzyılın ilk yarısında dünya romanları yeni metotla, biçim ve muhteva açısından çağdaş kuramsal estetikler temelinde kaleme alınmaktaydı. William Faulkner, Albert Camus, Ernest Hemingway, Theodore Dreiser, Mihail Bulgakov, George Orwell, Franz Kafka, Vladimir Nabokov, James Joyce ve diğer dahi romancılar, söz konusu yıllarda roman sanatına yeni yeni eserler bahşetmekteydiler.

Dünya edebiyatında L.Tolstoy, F.M.Dostoyevski, T.Dreiser romancılığı bu alanda klasik edebi okul olarak kabul edilirdi. Dreiser’in romanları iki Cihan harbi arasında yaşayan insanların trajedisini ve dönemin sosyo-politik durumu yansıtmaktaydı. 1900’lü yıllarda kaleme aldığı “Kızkardeşim Cerrie” romanından sonra Theodore Dreiser “Jennie Gerhardt” (1911), “Arzular Trilojisi”, “Banker” (1912), Titan (1914), “Dahi” (1915) ve “Bir Amerika Trajedisi” (1925) romanlarını yazdı. 1940’lı yıllarda ise “Hoşgörü”, “Destek” romanları ile zamanın değişen manzarasını tarihleştirdi. F.Kafka 1912 yılında ilk romanını (“Kayıp Kişi”) yazmıştır. Arkadaşı M.Brod, F.Kafka’nın ölümünden sonra bu romanı “Amerika” ismi ile yayınlamıştır. F.Kafka bu eseri Amerika’ya hicret etmiş akrabalarının hayat hikayesine dayanarak kaleme almıştı. Ünlü “Şato” romanını 1914 yılında kaleme almak istemişse de, yazımına yalnız 1922 yılında başlayabilmiştir.

XX. yüzyılın başlarında Kafkasya’nın kültür merkezi haline gelen Bakü’de Sovyet karşıtı propaganda, birçok yönde olduğu gibi edebiyat, dilcilik ve diğer bilimsel-kültürel alanlarda da güçlenmişti. Sovyet hükümetini yıkmak isteyen iç ve dış güçler mevcuttu. 1926 yılında Bakü’de düzenlenen “Türkoloji Kurultayı” ve bundan önce ve sonra Azerbaycan’ın bilim ve eğitim kademelerinde çalışmak isteyenler için “gönderilen” ve ya “davet edilen” Türkçü alimler, edebiyat, sanat adamlarıyla ilgili tarihi belgeler, ister istemez bir takım sorulara neden olmaktadır. Bazen onların özgeçmişinde “Rusya, Türkiye, Orta Asya, Avrupa’da eğitim gördükten sonra dolayısıyla yine Türkiye’den geçip gelmiştir” şeklindeki kayıt, kendileriyle ilgili özel araştırma talep etmekteydi. Açıktır ki, Bakü Üniversitesi ve diğer yükseköğretim kurumları ile birlikte SSCB Bilimler Akademisi Azerbaycan Bölümü’nün veya “Azerbaycan Tetkik ve Tetebbö (Araştırma) Cemiyeti”nin bu kadrolara ihtiyacı vardı. Lakin Stalin’i heyecenlendiren da işte sonralar “Trotskici”, “Zinovyeveci”, “Pantükrist”, “Milliyetçi” damgasıyla karaladığı bu kişilerin muhtemelen daha büyük amaçlar için düşünülmüş (L.Gumilyov’un tabiriyle, belki de Yeni Türk İmparatorluğu kurmak) faaliyetiydi. Bilimsel, bedii, felsefi tefekkürde Türk

halklarının tarihi hafızasına dönüş, manevi kültür, milli uyanış fikrini, söz, sanat, bilim ve edebiyatın dili ile telkin etme vs. gibi faaliyetler, öyle bir zaman geldi ki, “Sovyet karşıtlığı” olarak değerlendirildi. Bu gibi çalışmalar için Azerbaycan daha uygun mekandı. Bu acıdan “kıyımın en fazla kurbanları Azerbaycanlılar oldu” düşüncesi, nedensiz değildir. Örneğin Özbek bilim adamı, Türkologu H. S. Hocayev ve Tatar profesörü, yazar, Türkolog E. S. Gubaydullin’in biyografisinde, “onların kendi ülkelerinde geniş şekilde faaliyet göstermeleri için ortamın bulanmadığı” kaydedilmekteydi. Bu yüzden de bilimsel faaliyetlerinin ekser kısmı Azerbaycan’la ilişkili idi. 1926 yılında “Azerbaycan Tetkik ve Tettebbö (Araştırma) Cemiyeti”, H.S.Hocayev’in “Osmanlı, Özbek ve Kazak Dillerinin Mukayeseli Dilciliği” isimli kitabını Türkçe yayınladı. Hocayev’in hayatı ve faaliyeti ile ilgili bilgi azdı ve “afv”ı ise 1957 yılında mümkün olmuştur. 1937 yılında öldürülmesine rağmen bazen ismi 1939 yılında faaliyet gösteren dilciler listesinde gösterilmiştir. (Örneğin A. N. Kononov sonralar bu Türkologların biyografisini kaleme alırken bu tarihi 1939 olarak takdim etmiştir).

1925 yılında Semerkant’te eski Rusya sömürgesi olan ve söz konusu dönemde Sovyetlerin zulmü altında inleyen Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Türkmenistan, Tataristan, Başkurdistan, Dağıstan, Azerbaycan vd. bölgeleri özgürleştirerek bir devlet kurmak amacı ile gizli bir teşkilat kurulmuştur. Kısa süre sonra bu teşkilatın ağırlık merkezi Bakü’ye kaydırılmıştır. Teşkilatın birçok lideri gibi Aziz Gubaydullin de Bakü’ye yerleşmek zorunda kalmıştır. (Kerimova, 2005: 356-357)

Tüm bunlar, XX. yüzyılın 1920-1950’li yıllarının gerçekliğinin kaçınılmaz olayları idi. Ciltlerle kitaba sığmayan roman konusu (kıyım ve savaş manzaraları) yasaklanmış, hâlen bile bedîi ifadesini mükemmel şekilde bulamamıştır. XX. yüzyılın ilk yarısında yaşanan tüm bu sıkıntılara paralel olarak yaranan Azerbaycan romanları, tarihi gerçekliğin bir adımında hakikatleri edebiyata aktaramıyordu.

AZERBAYCAN SOVYET ROMANI

XX. yüzyılın 20’li yıllarının sonu 30’lu yıllarının başları romana geçit, yeni dönem romanlarının gelişim aşaması gibi nitelendirilebilir. Roman türü için edebi aşama (Sovyet dönemi) özellikleri, düşünce-estetik ilkeleri, siyasi mahiyete sahip metodolojik telkinler ve Sosyalist realizminin tek renkli kuramsal yasaları temel ölçüte dönüşmüştü. Birçok roman araştırmacısından farklı olarak kaydetmek isterdik ki, söz konusu döneme ait Azerbaycan romanları, hem biçim hem de konu ve mahiyet açısından dünya edebiyatında ya-

ranan romanların dışında tutulmuştu. Muhtevada ve konusunda küresel, beşerî genişlik, düşüncede yeni dünyanın, yeni yüzyılın edebi-estetik bakış ilkeleri görünmemekteydi. Edebiyat ve aynı şekilde roman yaratıcılığı için Sovyet ideologları tarafından çizilen dairenin “kuramsal yasaları” buna izin vermemekteydi. Lakin bazı istisnalar vardı. Y. V. Çemenzeminli’nin romanları da bu kabildendi.

Birçok araştırmacı gibi Prof. T. Salamoğlu da XX. yüzyılın 30’lu yıllarını edebiyat tarihimiz için özel roman aşaması olarak nitelendirmekte ve söz konusu dönemin “Azerbaycan Sovyet romanı”nın yaranması ile özel değer kazandığını kaydetmektedir. (Salamoğlu, 2007: 6)

XX. yüzyılın 30’lu yıllarında artık Azerbaycan romanı tarihinde farklı bir aşama başlamıştır. Roman klasik çizgisinin dışına çıkmıştır. “Hüsrev ve Şirin”, “Aldanmış Kevakib”, “İbrahim Bey’in Seyahatnamesi”, “Kemalüddöyle Mektupları”, “Danabaş Kendinin Ehlvalatları” gibi felsefi, sosyo-politik ve milli edebiyat bağlamında işleme metodu arka plana geçmiş, Sosyalist realizmi ideolojisinin siyasi programına dayanan dayatması etkin olmuştur. Söz konusu dönemde karmaşık yaşam olayları, geniş, kapsamlı tasvir ve hikaye, farklı karaktere sahip imgeler topluluğu şeklinde yaranan romanlarda, zamanın görünürde olmayan, toplumsal düşüncenin dışında kalan iç çalkantılarını ortaya çıkarma ustalığı ve cesareti yok denecek kadar azdı.

“Taşkın”, “Şamo”, “Yokuşlar”, “Dünya Kopuyor” gibi romanlar, partinin çalışma planını uygulamak, Komünist bakış ve kuramları bedîi metin yapısında yaşatma görevini yerine yetirmekteydi. Proletaryanın tasavvurunda yenice kurulan “yeni dünya”nın edebiyatı ve onun edebî kuralları, yeni kuramlarla çalışmalıydı. “Yeni yazar” ve onun “yeni okur”unu da parti biçimlendirmekteydi. Bir sözle, yüzyıllar boyunca bağımsız ilhamla yaranan edebiyat, şimdilerde Bolşevik siyasi bakış açısının boyunduruğu altında, kalıplaşmış, şablon kuramsal yasalara teslim edilmişti. Hatta Sovyet dönemi edebiyat bilimi bu türün tarihini Sosyalist devrimi ile ilişkilendirmekte, ilk örneklerini Sovyetler dönemine has kabul etmektedir.

Ebülhasan’ın “Dünya Kopuyor”, “Yokuşlar”, Süleyman Rahimov’un “Şamo”, “Saçlı”, Mehdi Hüseyin’in “Taşkın”, “Terlan” Mir Celal’in “Bir Gencin Manifestosu”, “Dirilen Kişi”, Yusuf Vezir Çemenzeminli’nin “Studentler”, “1917 Yılı”, “Kızlar Bulağı”, “Kan İçinde”, Memmed Said Ordubadi’nin “Gizli Bakü”, “Savaşan Şehir” isimli eserleri konu, ana fikir ve muhteva açısından birbirinden farklı olsalar da metot aynı idi. Sosyalizm realizmi metodunun yaklaşım

mekanizması yazarları, hatta tarihi konuları, mitolojik estetik kuramı ile kaleme alınan metinleri de bu içeriğe uygunlaştırmak zorunda bırakıyordu. Yeni tarihin sosyalist devriminden başladığı fikri aşılmanmaya çalışılıyordu.

Toplum-yazar ilişkisindeki samimiyetsizlik edebî sorunlardan birine dönüşmüştü. Ahmet Bey Ağaoğlu'nun "Üç Medeniyet" eserinde toplum yaşamında edebiyatın yeri meselesi dakiklikle analiz edilmekteydi. Yazar, toplumun yaşamının güçlenmesine neden olan etkenler arasında bir de felsefe ve edebiyatın önemli yere sahip olduğunu kaydetmekteydi. Biri ortaya çıkardığı düşünce, diğeri de duygusal akınlarla fertleri birleştirmektedir. Almanya'yı Kant'ın "Kategorik İmperatif" (Koşulsuz Buyruk) ile Şelling ve Hegel'in felsefi kuramları yarattı. Rusya'da "Tolstoyizm" ismi ile memleketin her yanına yayılmış bir mezhep vardı.

Son zamanlar çok bilgili görünmek hevesiyle Avrupa sofrasından bir lokma olarak aldığımız "felsefe" kelimesi ve attığımız "filozof" imzalar canbazlıktan baska bir şey değildir. Parti hırslarına alet ve en aşağılık gayelerin elde edilmesine yönelmiş olan bu gibi felsefeler, bizde hiçbir zaman mefkure, kuram mahiyeti kazanmamış, çevresine zümre toplayarak ciddi düşünce karışıklığı doğurmamıştır. Yazar ve şair yalnız kendi ruhunu değil, içinde bulunduğu çağdaş toplumun ruhi heyecanlarını yansıtır. Diğer bir ifadeyle edebiyat yasamdır. O, zaman ve mekanla birlikte yürümektedir. Hatta onları yansıtmakla kalmamakta, ileriye doğru götürmektedir. Yeni düşüncelerin, duyguların ve temayüllerin yayılmasına ve gelişmesine neden olmaktadır. Yaşamı konu edinen roman, trajedi, komedi vs. bizim edebiyatımız için yabancıdır. (Ağaoğlu, 2017: 121)

Rus-Sovyet Devrimi 1920 yılının Nisan ayında Azerbaycan'da galip geldiği gibi, Rus-Sovyet romanları da bu dönemde edebiyatımızın, romancılığımızın dayanak noktasına dönüşmeye başladı. Karakterler, olaylar ve tasvirler bile bedii çözümünü Rus romanlarında olduğu gibi bulmaktaydı. Rus kolhozlarının ve kolhozcularının, yeni inşa edilmekte olan fabrika kurucularının Rus edebiyatındaki portresi, Azerbaycanlı isimleri ile bizim edebiyatta tekrarlanmaktaydı. Profesyonel çalışma alanı ile ilgili sıradan bir romandan farklı olan üretim romanının özellikleri ve ideolojik yükü, Marksist felsefe paradigmasına entegrasyonla ilişkilendirilmektedir. Bu yüzden de Sovyet üretim romanından bahsetmek, ilk olarak Marksizmin ideolojik geleneği, emek ve üretim anlayışı ile ilişkili olmalıydı.

1930-1950 yılları arasında yaranan Sovyet romanlarında somut konu dinamiği belirlenmişti. Eski ile yeninin mücadelesi, Sovyet yaşamının terennümü,

beynelmilelcilik ruhu, sınıfsal mücadele dramatisminde devrim taraftarlarının mutlak galibiyeti, partinin hakim konumuna perestiş kültü temelinde tasvirler vs. Bu romanlar parti siyasetinde, hatta ekonomik platformda sorumluluk misyonu olan siyasi güç gibi değerlendirilirdi. Kolhoz kuruculuğu ve kolektifleşme sürecinde Azerbaycan romanları sanki planı uyguluyordu. "Sistem edebiyatı" gerçek sanattan uzaklaşma, ideolojik kademelerin talimatlarını yerine yetiren özel bir bedii-estetik kategoriye dönüşme süreci geçmekteydi. Yazarlar tarihi konulara baş vurmakla zamanın sosyal talebinden kurtulmaya çalışmaktaydı.

1937 yılında ise daha geniş ölçekli tehditlere başlandı. Azerbaycan Sovyet Yazarlar Birliği, sanat birliği fonksiyonunu mekanik olarak kaybetti ve tam olarak idari, siyasi-ideolojik talimat merkezine dönüştü. Kurum neredeyse her tehlikeli, şüpheli mısram sorumluluğunu taşımaya başlamıştı. Sıraya dizilmiş gibi tek tek, her kes bu büyük ölçekli kıyıma "katkıda" bulunmaktaydı. Daha doğrusu, mecburdu. Halk, millet için daha fazla iş görenleri, halkın, milletin düşmanı şeklinde kaleme vermeliydiler. İlginçtir ki, söz konusu dönemde "halk" kelimesi daha fazla kullanılırdı, "millet" kelimesi ise hafızada neyise canlandırabilir korkusuyla geri plana itilir olmuştu. 1937 yılında C. Handan "Edebiyat Gazetesi"nde "Saflarımızı Temizleyelim!"- diyerek aralarındaki en liyakatlı isimleri itham etmekteydi. Ve sadece "kurbanların", mahvedilecek insanların ismini yazmıyor, aynı şekilde kendileri için silah arkadaşı, işbirlikçi çağırıyordu. C. Handan, M. Rzaguluzade'ye ve H. Mehdi'ye, "Neden susuyorsunuz?!" sorusunu, bir yazar arkadaşı gibi değil, yargıç gibi, İ. Stalin, M. Bağırov tarzı sormaktaydı. "M. Rzaguluzade'nin de susması ve basında kendi hatalarından bahsetmemesi bizi ikna etmemektedir... Biz Averbakhçılığın (L. L. Averbakh, Sovyet edebiyat eleştirmeni ve Komsomol'un lideri. SSCB Yazarlar Birliği üyesi. "Edebi Post" dergisinin editörü. 1937 yılı kıyımlarında kurşunlanarak idam edilmiştir) kökünü kazımaya çalışırken, onun Azerbaycan'daki temsilcisi H.Mehdi'nin susmasına dayanamayız. O, bir kelime de olsa yazmıyor, konuşmuyor". (Edebiyat Gazetesi, 1937)

İlginçtir ki, 1930'lu yıllarda Azerbaycan romanları arasında saçma bir zaman paralelliği gözlemlenmekteydi. Asıl Azerbaycan romanı, Azerbaycan tarihi ve yüzyılın başlarının sosyo-politik manzarası, bizden çok uzaklarda yayınlanan bir metin ruhunda yaşamaktaydı. Bu eser muammalı yazar kaderi ile sonralar dünyayı dolaşacak ve 40'dan fazla dile çevrilecek olan "Ali ve Nino" romanı idi. "Ali ve Nino" ile aynı zamanda kaleme alınan "Şamo" romanı ise Sovyetleşmiş köy yaşamını yansıtmaktaydı. Bu romanda toplumsal tabakalar arasındaki karşıtlıklar, sınırlı zaman ve mekan bağlamında değil, büyük bir arazinin sosyo-poli-

tik yaşamı fonunda canlandırılmaktaydı.

S. Rahimov da diğer Sovyet romancıları gibi eserinde “baş kahraman”, “olumsuz kahraman”, “olumlu kahraman”, “epizodik kahramanlar” vs gibi doğal olmayan yaklaşımla karakter tasnifi yapmaktaydı. Hayattan değil, yazarın Sovyetleşmiş yaratıcı tahayyülünden doğan kahramanlar arasında ayrımcılık yapılmaktadır. Metinde fertler kendi karakterleri ile değil, Sovyet ideolojik talimleri ile statü kazanmış olmaktadır.

“Şamo” eserinde roman anlatımı, epik tasvirlerin genişliği ve kapsamlılığı dikkati özellikle çekmektedir. Yazar, üzerinde ısrarla işlediği romanı ile zamanın nabzını tutmaya çalışmış, yüzyılın ilk yarısında yaşanan tarihi olayları romanlaştırmıştır. Lakin S.Rahimov’un “Şamo” romanı ile “Sovyet romanı” kalıbında Sovyet edebiyatında Sovyet hakimiyetinin galibiyetini tarihleştirme misyonu, kesin olarak ifadesini bulmaktadır. S.Rahimov romanında bahsettiği dönemin karakterik özelliğini, büyük tarihi olayları bir düşünce (sosyalizmin tantanası) çevresinde toplamaktaydı. Örneğin, 1918-1920 yıllarında yaşanan Cumhuriyet olayları hareketini o kadar da geniş bağlamda ifade edememiştir.

Y. V. Çemenzeminli, Rusya’da yaşayan, üç aşırından bu yana Çar esaretinde kalan 40 milyonluk Türk halklarının kaderini, Kazan, Heşterhan, Kırım ve Sibirya Hanlıkları, Orta Asya, Dağıstan ve Azerbaycan’ın bağımsızlığını düşünüyordu. Bu düşünceler eserin ana kahramanı Rüstembey’in yaşam manifestosu gibi konu boyunca dallanmaya başlar. “Studentler” romanının trajedi kahramanı Rüstembey, sadece kaderi ile tasvir edilmemektedir. O, yaşadığı değişikliklerin olduğu zamanda, dünyada yaşanan devrimler ve savaşlarda halkının, toplumunun kaderine düşebilecek özgürlük ve bağımsızlık nasibi için canından bile geçmeye hazır olan devrimcidir, mücahittir. Bazen sarsıldığını, ümitsizliğe kapıldığını, büyük siyasi olaylar zirvesinden günlük yaşama, aile, kadın tesellisine kadar inerek, muhtaç duruma düşüğünü görmekteyiz. Örneğin, Tatyana ile Vanya’nın mahrem ilişkilerini duyduğu anda sırf şahsi hayatıyla ilgili düşünür. Onun içinde, bir zaman iki elle yapıştığı tüm değerler, mücadele gayesi, sanki bir an içinde yok oluyordu. O, hayatta hiçbir manevi etkenin olmadığı duygusuna kapılıyor. Yüzyılların medeniyeti ilkel cismaniyete bir harf bile artırmamıştır. İhtiras tüm çıplaklığı ile yaşamakta ve yaşayacaktır. Doğanın kölesi olan insan giysisini değiştirerek gelişir, libasına rağmen doğa gibi çıplak ve vahşidir. İnsan vahşiliğini daima sergilemiş, buna karşı ise din ve devlet gibi zincirler icat edilmiştir. Yazar bu durumda insanı ilahî, âli varlıktan ilkel, fizyolojik varlığa indirmekte, duygusunun, ihtirasın ve nefsin kölesi olan insan, belki her zaman galip gelen insandır?-diye subjektif mülahazalar yürütmektedir.

Y. V. Çemenzeminli, Rus-Sovyet işgaline kadarki Azerbaycan manzaralarını sadece bedîî metin gibi değil, hem de tarihi metin gibi kaleme almaktadır.

Y. Vezir, Rus Sosyalist devrimini arka planda eleştirir, onu “mujik devrimi” olarak isimlendirir, her yerde bayındırlığı yıkıp dağıtan proleteriyata hakimiyet, devlet ve mukadderat itibar edilebilir mi? - sorusunu sormakta, tarihi yapıtları, sarayları, köşkleri vahşice uçuran proletaryanın davranışını “holiganlık” olarak nitelendirerek eleştirmektedir. Romanda Boris ve Vanya’nın bu meseleye bakışı aslında yazarın kanaati idi. Yakıp yıkan “mujik”, şimdi hiçbir şeyden korkmuyordu, devrim onlara yetki vermişti. Cezasızlık, cahil gücü azgınlaştırmıştı. “Aristokratlar düşmanımızdır!” - sloganı ile yeni hükümet kuruyorlardı.

“Studentler” romanı aslında Bolşevizm ve Sovyet karşıtı bir eser gibi yazılmıştı. Bunu tam olarak anlayan sansürcüler, bu eseri de temel olarak Y. V. Çemenzeminli’yi kıyım kurbanları listesine almıştı. 1937 yılında işte bu romana göre yazarı Azerbaycan Yazarlar Birliği’nden uzaklaştırdılar. Eserde çeşitli sosyal tabakayı temsil edenlerin (öğrenciler, rahip, general vs.) dili ile Lenin devrimi, Yahudi siyaseti ve galip gelmiş Sovyet hükümeti keskin şekilde, tüm tarafları ile eleştirilirdi. Yazar ustalıklı olumsuz düşüncesini karakterler arasında paylaştırmıştı. Çar taraftarı olan General Mametoviç’in dilinden de tutumunu bildirmektedir:

Lenin’in yönetimi ele geçirmesi işleri bozdu. Rusya ve tüm Doğulu emekçi Müslümanlarına yaptığı hitabı derin etkilere neden oldu. Müslümanlar avam olduklarından, Bolşevikliğe daha çabuk kapıldılar. Bu rezaletin önünü kesmek için Müslüman milli teşkilatların manevi yardımına muhtacız... Bir avuç Yahudi Rusya’yı altüst ettiği halde, kırk milyonluk Müslümanı biz organize edemez miyiz? (Y. V. Çemenzeminli, 2005: 312)

Y. Vezir, “Kızlar Bulağı” romanını Şura Yazarlarının Birlik Kurultayı’na ithaf etmiştir. Devrimden önce yazmaya başlasa da bu eseri 1933 yılında bitirebilmişti. Romanda Zerdüştilerin felsefi düşünceleri bedîî metin bağlamında “maddî” ve “soyut” kavramlarının karşılaştırılması metodu ile diyalogda açıklanmaktadır. Materyalizm ile idealizmin mücadelesi, kuramsal olarak mukayese ve tahlil edilmektedir.

Tüm bunların sonucu olarak 1937 yılında Azerbaycan Sovyet Yazarlar Birliği üye ve adaylarının genel toplantısının kararı ile Y. V. Çemenzeminli ve diğer yedi aydının Yazarlar Birliği üyeliğinden çıkarılmasıyla ilgili “Edebiyat Gazetesi”nin 23 Temmuz 1937 tarihli sayısında bilgi verilmekte, Azerbaycan Sovyet

Yazarlar Birliği'nin III Genel Kurulu'nda, Y. V. Çemenzeminli'nin eserleriyle ilgili eleştiriler seslendirilmektedir. (Edebiyat Gazetesi, 1937)

“Pravda Gazetesi” edebiyatta kıyım mekanizmasını “sistemleştirmek” için “Formalizm ve Natüralizm aleyhine” başlıklı yazı yayınlanmıştı. Bu makalenin tezleri, Azerbaycan Yazarlar Birliği'nde son yılların dev eserlerini teftiş etmeli idi. “Edebiyat Gazetesi”nin 14 Nisan 1936 tarihli sayısında yayınlanan müzakerede, M. Hüseyin şöyle demiştir:

Yusif gibi görkemli yazarlarımız son eserlerinin siyasi içeriğini ve kavramsal çerçevesini iyice kontrol etsinler. Bu durumda onların şimdiki kuruluşumuza bakışı artık nutuklarda değil, önce kalplerde, sonra ise bedii eserlerde ifade olunacaktır. Yusuf Vezir'e gelince, burada mesele daha da karmaşık hale gelir. Onun son eserleri, özellikle de “Kızlar Bulağı” ve “Studentler” romanı, şura edebiyatının fikri yükselişini ifade etmemektedir. Tüm samimiyetimizle ve katıyetle göstermeliyiz ki, Yusuf Vezir devrimin en keskin anlarından birini-1917 yılını, yani bizim edebiyatımız için en güncel dönemlerden birini ele almasına rağmen, yine de yeni sanat cephesine, Sosyalist realizmi cephesine geçmemiştir. (Edebiyat Gazetesi, 1936)

YÜZYILIN AZERBAJCAN ROMANI

Söz konusu dönemin gerçek Azerbaycan romanı, ilk defa Alman dilinde 1937 yılında Viyana'da Gurban Said imzası ile yayınlanmış “Ali ve Nino” (Gurban Said, 2006) eserinin mahiyetinde bulabilmekteyiz. Şüphesiz her bir eser aynı zamanda yarandığı dönemin sosyo-politik süreçleri bağlamında incelenmelidir. Sovyetizm ideolojisinden çok uzaklarda yaranan “Ali ve Nino” romanında Rus Devrimi, bağımsız ve demokratik Azerbaycan'ın kurulması, XI. Ordu'nun Bakü'yü işgal ettiği dönem, Cumhuriyetin yıkılışı, aydın neslin tamamının-bağımsızlık, özgürlük düşüncesinin taşıyıcılarının, Cumhuriyet kurucularının-trajik kaderi özet halinde bediileştirmiştir. Bakü, Azerbaycan ve genel olarak Kafkasya, toplumsal ve siyasi olaylar girdabını ihtiva eden mekân gibi özel bedii anlam kazanmaktadır. Ali Han Şirvanşir'in Dağıstan, Karabağ, Gürcüstan ve İran'a seyahatlerinin dönüş noktası yine Azerbaycan, yine Bakü olur.

1920 yılında Sovyet Rusyası'nın bir daha Azerbaycan'a karşı hücumu bağımsızlığımıza son verir. Nino küçük çocukları ile Gürcüstan'a kaçar. Ali Han Şirvanşir Gence'nin bolşeviklere karşı savunmasında şehit olur. Romanın kahramanının kaderi bağımsız Azerbaycan'ın kaderi ile aynı görülür. Mücadele ederek ölmek, bağımsızlık, özgürlük düşüncesini diri tut-

ma inancı, metnin final mesajı olur. Tarih, bizim şahsi subjektif sempatemizden asılı olmayarak, yazarın değil, zamanın imtihanından eserin galip çıktığını ispatlamıştır. Bugün neden “Şamo” değil “Ali ve Nino”? Bizi yazardan-Lev Nussimbaum-Qurban Said-Esed Bey-Avusturya Baronesi Elfrida Ehrensfels'den daha çok bu kitaba yansıyan XX. yüzyılın başlarının Azerbaycan'ı, onun dünya siyasetinin pençesinde çırpınan, Batı ile Doğu'nun kavşağında kaderi karışıklıklar, savaşlar, devrimler meydanında hallolunan Bakü'sü ve insanı-bu tezdâ varlığında, akıbetinde trajedi gibi yaşayan insanı-Ali Han gibi tipikleştirilmiş karakterleri ilgilendirmektedir.

Romanda Ali'nin Nino'ya olan sevgisi, Dağıstan, Karabağ, Gürcüstan ve İran'a seyahatleri roman anlatımı, lirik-psikolojik tasvir dili ile ifade edilmektedir. Olaylar daha çok Bakü'de, İçerişehir'de yaşanmaktadır. Yazar Batı ve Doğu, geçmiş ve gelecek, gelişme ve gerileme, millilik ve beynelmilellik kutuplarında olaydan olaya geçmekle okura söz konusu dönemin gerginliklerini, tereddüt ve kahramanlık duygularını yaşatabilmektedir.

Sovyet ideoloji boyunduruğunun dışında, özgür düşünce ile kaleme alınan bu eseri de bu gün için örnek, ölçü kabul etmemekte, sadece söz konusu dönemde kaleme alınan diğer romanlarla karşılaştırmak ve sağlıklı düşüncenin olumlu ürünü olarak örnek göstermekteyiz.

Bilindiği gibi konu ve ana fikri, toplum-şahsiyet-zaman ve toplumsal ortam bağlamında bedii metin materyaline yansıtılan büyük epik tür-roman spesifikliği artık klasik kuramsal tariflere sığmamaktadır. Roman yazarlarının düşünce yapısı, bediiliğin öyle bir düzeyinde şekillenmektedir ki, artık bunun fonunda büyük zamanlar, büyük şahsiyetler, büyük toplumlar değil, tam tersi zamanın, şahsiyetin, toplumun büyük problemlerinin anıtsal karakteri yaratılır. Toplumun karmaşık, siyasi-ideolojik problemleri hikâyeye, anlatı, poem vs. türlerin sınırlarını aşmaktadır. Bu türün teknik ve biçim-muhteva potansiyeli, herhangi bir konunun beşerî düşünce ağırlığında ve edebî zaman sınırlarında edebî metne dönüşmesine imkân vermektedir.

Profesör R. Kemal, “Rus Nesri Rus İnsanın Yaşam Tecrübesi Gibi” isimli makalesinde şunları kaydetmektedir: L. N. Tolstoy itiraf etmekteydi: “Biz Rus yazarlar, genel olarak Avrupa'nın anladığı anlamda roman yazamıyoruz. Rus bedii fikri çerçeveye sığmamakta ve yenisini aramaktadır. Rus yazar (Puşkin, Zagoskin, Karamzin, Gogol, Liajençnikov, Tolstoy vs.) ilk olarak Rus insanının tarihini canlandırmaya çalışır. “Kaptan Kızı”, “Belkin'in Povestleri” (hatta “Polta-

va”, “Graf Nulin”, “Bahçesaray Fıskiyesi”, “Evgeni Onegin” gibi epik şiir örnekleri de!) Rus nesrinin ilkin örnekleridir. (Rus Nesri Antologiyası, 2013: 6)

Öyleyse roman sadece edebi olay değil, aynı şekilde tarihi olay gibi doğmaktadır. Felsefi-psikolojik düşüncedeki uyanış, imgesel bakışla sonuçlanmaktadır ki, bu zaman halkların tarihi, büyük uygarlıklar, gerilemeler, savaşlar vs. gibi küresel mahiyetli tarihi konular, roman metnine dönüşmekte, romanlaşmaktadır. XX. yüzyılın 30’lu yıllarında yazılmaya başlanan Azerbaycan Sovyet romanları, bu misyonu gerektirdiği şekilde yerine yetiremedi. “Azerbaycan” ve “roman” sözlerinin arasına zorla dahil edilen “Sovyet” ifadesi, sadece muhteva ve ana fikri değil, genel olarak mahiyeti değiştirdi, tahrif etti. Azerbaycan romanı da Sovyetleştiği için ne edebi ne de tarihi olay gibi doğa bildi.

Yukarıda örnek olarak takdim ettiğimiz her iki roman (“Şamo” ve “Ali ve Nino”) da bugün bizim için artık tarih olmuş, bir dönemin-Sovyet hakimiyeti yıllarının başlaması ve gelişimi-olaylarını yansıtmaktadır. “Ali ve Nino” Sovyetizm kurbanının romanı olduğu halde, “Şamo” bu hakimiyetin ideolojik propaganda kitabı olarak kaleme alındı.

Bu noktada ortaya şöyle bir soru çıkmaktadır: Sovyet dönemi romanları farklı şekilde yazılabilir miydi? Nitekim yazarına geniş ifade imkanları sağlayan roman, bedî düşünce ve tahayyül maksimalizmi, özgür bedî manevra ve denemeler mekanıdır. Hazırda dünya romancılığı öyle bir gelişim düzeyine ulaşmıştır ki, beşeriyetin yaşam tarzını, sosyo-politik düşüncesini ve genel olarak tarihin gidişatını etkileyebilmektedir. Öyleyse roman, sadece edebiyat meselesi değildir. Destan, rivayet, efsane, anlatı, hikâye, deneme vs. gibi epik türlerin sentezinden yaranan, toplumun yaşam aynası ve küresel dünyanın bedî sözde gerçekleşen küçük modeli olarak kabul edilen roman, ansiklopedik bedî kaynak gibi söz sanatının potansiyel imkanlarını ortaya koyabilmektedir. Roman türünün bu kadar geniş ifade imkanları, tüm zamanlarda mevcut olmuştur. Bu durum XX. yüzyılın 30’lu yılları için de geçerlidir. Lakin edebi aşama özellikleri, düşünce-estetik ilkeler, Sosyalizm realizmi kuramının yasaları ile kuşatıldığında, edebiyatımızın tüm alanlarda olduğu gibi, roman sanatında da edebiyat karşıtı içeriğe sahip kitapların sayısı gittikçe artı.

Şunu da kaydedelim ki, genellikle Azerbaycan romanlarından bahsederken XX. yüzyılın 30-40’lı yılları verimli dönem olarak araştırılmaktadır. Oysaki, bu dönemi gerileme, gelişmeden duraklamaya geçiş dönemi olarak tahlil etmeliyiz. Muhtemelen bu kanaate sayısal çokluğu nedeniyle gelinmiştir. Lakin her

bir durumda nesir, özellikle de roman tefekkürünün “milli bedî tefekkür”, “Sosyalizm realizmi” vs. gibi dar sokağa sıkıştırıldığı zamanın edebi ürünlerinde dünyaya uyum sağlayacak örnekler aramak abestir.

XX. yüzyılın 30’lu yıllarından itibaren yazılmaya başlanan romanların ekseriyetinde estetik örtü, biçim de ideolojik propaganda akımına hesaplanmıştı. Metot, üslup, akın çeşitliliği yok derecesindeydi. Sosyalizm realizmi metodunun alternatifsiz tatbiki, sanata karşı şiddet demektir. Tüm yazarlar aynı renk, aynı ses, aynı ideolojik kanaatle yazmaya başlamıştı. Edebiyat gerçek mahiyetinden uzaklaşmış, partinin propaganda makinesine dönüşmüştü.

Gerçek roman onu kaleme alanın iç talebini karşılamaktadır. Stendhal, Balzac, sanki kendilerine hayatlarını yeniden, farklı maske altında yaşama imkanı veren eserler kaleme almaktan hoşlanıyordu. “Parm Manastırı”ndaki yakışıklı genç, İtalyan aristokratı Fabrisio-Stendhal’in kendisidir; zengin bankacının evladı, genç ve güzel teğmen Lüsyen Lewen, Stendhal’in kendisidir. “Yazar kaderin adaletsizliğine göre mümkün merteye kendisini mükafatlandırmaktadır” Bazen maskenin altına bakmak zor olur. “Madam Bovari”-benim”-diyordu Floubert. İşte buna göre de “Madam Bovary” şaheserdir.

M. M. Bakhtin “Epos ve Roman” isimli makalesinde romanı, gelişmekte olan ve tam olarak kalıba yerleşmemiş tür kabul ediyordu. “Tüm türlerin arasında sadece roman yazıdan ve kitaptan gençtir ve sadece o düşünce için ilginç obje olmaya, yani okunmaya meyillidir”. (Bakhtin, 1986: 393)

XX yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan Sovyet romanları, zamanın gerçek yüzünü ortaya koyamadı. Rus edebiyatında ise durum farklıydı. A. Soljenitsin, B. Pasternak gibi bu tutuma sahip ediplere bakarak bunu cesaretle söyleyebiliriz. L. Tolstoy’un da kaydettiği gibi, “Doktor Jivago” gibi bu eserin 1950’li yıllarda “edebi özgürlük ve bedî şeref” (Kerimova, 2005:28) sembolü gibi meydana gelmesi büyük edebiyat olayı idi.

SONUÇ

Böylece XX. yüzyılın 30-50’li yılları ait roman manzarasının tahlili bizi şu sonuçlara ulaştırmıştır:

- Zamanın öncü epik türüne dönüşen roman bu yıllarda daha çok Sosyalizmin ideolojik propaganda silahı olarak kaleme alınmaktaydı.

- SSCB ve Sovyet edebiyatının bir kolu olan Sovyet dönemi Azerbaycan romanlarının konu-düşünce ve üslup özellikleri, birbirinden o kadar da farklı değildi. Çünkü partinin konu talebi aynı başlık ve aynı talimatla belirleniyordu.

- SSCB ölçekli psikolojik baskı altında yazılan Sovyet dönemi Azerbaycan romanı, dünya edebiyatı örneğine dönüşemedi. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin edebiyat ve sanata dair karar ve talimatlarının rolü daha büyüktü.

- Kapalılık, yabancı edebiyattan habersizlik, beşerî konular ölçeğinde romanların yazılmaması ve genel edebi gelişimden tecrit durumları, aslında söz konusu yıllara ait edebiyatımızı gerileme dönemi olarak nitelendirme hakkını vermektedir.

- Bu yılların roman yazarları (Ebülhasan, S. Rahimov, E. Veliyev, M.Celal, M. Hüseyin, M. İbrahimov vb.) yeni edebi nesil, Sovyet hakimiyeti ideolojisi ile ilham alan nasirler olarak kabul edilmekteydi. Bu yüzden de onların roman tefekkürü, daha çok ideolojik dayatmalar temelinde şekillenmekteydi.

- M. S. Ordubadi'nin "Dumanlı Tebriz", "Kılıç ve Kalem" romanları, 1930'lu yıllarda kaleme alınsa da ve söz konusu dönemde yayınlanmayan Y. V. Çemenzemlini'nin "İki Ateş Arasında" ("Kan İçinde") romanı birçok özelliğine göre Sosyalizm realizmi metodu bağlamının dışına çıksa da, farklı düşünen edebiyata dönüşemedi.

-Y. V. Çemenzemlini'nin romanları konu, düşünce, tarihi olayların yeni dönem bağlamında analitik tahlili temelinde nitelendirilmesi bakımından bu dönemin nesrinde istisna örnekler gibi önemli idi.

- 1930-1950'li yılların romanlarının konuları kronolojik olarak tam anlamıyla edebi manifesto gibi belirlenmişti. 1.Kolektifleşme, kolhoz kuruculuğu, üretim, fabrika edebiyatı. 2.1941-1945 yılları savaşının galibiyeti uğrunda mücadele eden edebiyat. 3. Savaşın sonraki dönemin yeni kuruculuk yaşamını (yine de kolhozcu, işçi, petrolcü ve diğer bu gibi emekçilerin faaliyetini) yansıtan edebiyat.

- Bu yıllarda aydınlara, bilim, sanat ve siyaset adamlarına karşı düzenlenen kitlesel

kıyım, zamanın edebiyatında, özellikle de romanlarda yansımaları bulamadı. Bu büyük, insanlık dışı hareket, kıyımlar Azerbaycan Sovyet romanının Sovyet dönemi aşamasının en güncel ve tarihi konusu olabilirdi. Lakin bu yazarların hemen yanı başında öldürülen kalem arkadaşlarının trajik kaderi bunu önledi. Rusya'da ise manzara farklı idi. Örneğin A. Soljenitsin gibi zamana karşı direnen romancılar ortaya çıkıyordu.

- Normal edebiyat ortamının bulunmaması, kasten yaratılan edebi çatışmalar, yazarlar arasında yaratılan ihtilaflar ve kaotik durum, bağımsız yaratıcılık imkanlarını yazarların elinden almıştı.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU, A. (2017), *Üç Medeniyet*, Bakü, Bakı Kitab Klubu.
- BAKHTİN, M. M. (1986), *Literaturno-Kritičeskie Stati*, Moskva, Khudojestvennaya Literatura.
- ÇEMENZEMİNLİ.Y. V. (2005), *Eserleri, II Cilt*, Bakü, Avrasiya Press.
- EDEBİYATDA BOLŞEVİZM İDEYALILIĞI UĞRUNDA (1937), *Edebiyat Gazetesi*, 27 Mart.
- GARAYEV, Y. (1996), *Tarih: Yakından ve Uzaktan*, Bakü, Sabah.
- KERİMOVA, T. (2005), *Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Tarihinden*, Bakü, Tahsil.
- MOROZOV, Sergey, "Proizvodstvennyy Roman Kak Otrajenie Sovetskovo Proekta" https://xn--h1aagokeh.xn--plai/special_posts/производственный-роман-как-отражени/
- "MÜZAKİRE: FORMALİZM VE NATURALİZM ALEYHİNE"(1936), *Edebiyat Gazetesi*, 14 Nisan
- "MÜZAKİRE: SIRALARIMIZI TEMİZLEYELİM", (1937) *Edebiyat Gazetesi*, 9 Haziran.
- NERİMANOĞLU, K. V. (2008), "Sovet Edebiyatı: Gerçekler, Hagigetler, Ziddiyetler", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, XXV
- PRAVDA GAZETESİ, (1923), 29 Haziran

- RUS NESRİ ANTOLOGİYASI, (2013), Bakü, Şerg-Gerb.
- RZAYEV, Y. (2010), *Azərbaycan Romanı: Siyasət və Milli Düşünce: (1930-1955-ci İllər)*, Bakü, Elm.
- SAİD, Qurban. (2006), *Ali və Nino*, Bakü, Şerg-Gerb.
- SALAMOĞLU, T. (2007), *Müasir Azərbaycan Romanı: Janr Tekamülü (XX əsrin 80-ci illəri)*, Bakü, Nafta-Press.